

evangélikus Kirchenordnungeknek. A reformáció sikertelenségét sem az erőteljes román népi vallásosság okozta, ahogyan azt Juhász István vélte, ugyanis a népi vallásosság ellenállása a felülről jövő konfesszionalizációs szándékoknak nem erdélyi (román) jelenség csupán. Hasonló folyamatokat figyelt meg Heinrich Richard Schmidt egyes svájci falvakban is. A kálvinista unió sikertelenségének legfőbb oka az volt, hogy a reformációt elfogadó román papok és hívek semmilyen előnyhöz sem jutottak az áttéréssel. Egy 1569. évi országgyűlési határozatot kivéve – mely szerint a reformációra áttért román papoknak minden házasság kötelese volt egy kalangya búzáat adni – egyetlen olyan esetről sem tudunk, amikor a fejedelmek, vagy a földesurak megjutalmaztak volna valakit (például nemességet, vagy birtokot adományoztak volna neki stb.), legyen az román jobbágy, kenéz, pópa, esperes, vagy vladika, pusztán azért, mert az „uniálta magát” a kálvinistákkal. Mindebből következik, hogy azok a románok, akik elfogadták a reformációt, nem kényszerből vagy jutalomért cserébe, hanem lelkiismereti okokból tették azt. A bécsi udvar által felajánlott katolikus unió viszont társadalmi téren, az addigi állapotokhoz képest komoly előnyöket kínált az unitus román papok számára, hisz anélkül, hogy azok külön nemesítésért folyamodtak volna, nemcsak személyükben, hanem tulajdonukban (parochiális telek) is mentesültek volna a jobbágylét és a honorárium megadása alól. Ez lehetett a legfőbb oka annak, hogy a román kálvinizmus a 18. század közepére eltűnt: a román kálvinisták egy része elmagyarosodott; a másik része pedig görög katolikussá lett.

Dobás Kata

„ILYEN KÁR ÖRVENDŐK A REFORMÁTUSOK, DE CSAK AZ ASSZONYOK”

*Bibliaviaszatok és olvasásmódok Kemény Zsigmond
Özvegy és leánya című regényében*

Forradalom és olvasás

Az 1789-es francia forradalom és az olvasás új szokásrendjének párhuzamba állítása már csak azért is releváns kérdésvetítés,¹ mert az olvasás kultúrtechnikája legalább olyan forradalmi változáson ment keresztül ebben az időszakban, mint a nyugat-európai társadalmi berendezkedés. A folyamat szociológiai-társadalmi vetülete a Jürgen Habermas által is tárgyalt² társadalmi tudat-változás volt, az „egyéni identitás” önmegekonstruálásához különböző megvalósítási technikákhoz fordult: a megváltozott polgári életmód, amely a salonokból a nyilvános térbe lépett, valamint a kommunikációs háló kiterjesztése ahhoz járulhattak hozzá, hogy a társadalomnak újfajta és egyben innovatív szegmensévé válhassanak. A kommunikációs „éhség” kiszolgálására a legkézenfekvőbb médium a nyomtatott szöveg volt, amelynek lehetőségeit a változó gazdasági és egyre szélesedő könyvpiaci feltételek szolgáltatták – mindez a kereslet-kínálat, termelő és termelőerő kétoldalú együttműködésének egyensúlyba hozásával valósult meg.

A Habsburg Birodalom olvasási szokásairól, illetve azon belül a magyar nyelvterület helyzetéről továbbra is nagyon kevés információval, statisztikai felméréssel rendelkezünk.³ Abban azonban minden forrás-

- 1 Lásd erről például a Reinhard Wittmann által idézett Johann Georg Heinzmann svájci könyvkereskedő feljegyzéseit: Johann Georg HEINZMANN, *Appell an meine Nation: Über die Pest der deutschen Literatur*, idézi: Reinhard WITTMANN, *Az olvasás forradalma a 18. század végén? = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO – Roger CHARTIER, Balassi, Budapest, 2000, 321.
- 2 Jürgen HABERMAS, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*, ford. ENDREFFY Zoltán – GLAVINA Zsuzsa, Századvég–Gondolat, Budapest, 1993, 240–259.
- 3 Néhány a korszakban keletkezett, német és magyar nyelvű statisztika: MAGDA Pál, *Neueste statistisch-geographische Beschreibung des Königreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militär-Grenze*, Weygand'sche Buchhandlung, Leipzig, 1832.; FÉNYES Elek, *Az Ausztriai Birodalom statisztikája és földrajzi leírása*, Heckenast, Pest, 1857.; FÖLDES Béla, *Magyarország statisztikája összehasonlítva egyéb államokkal különös tekintettel Ausz-*

elemző egyetért, hogy az olvasói réteget semmiképpen nem tekinthetjük egységesnek: egyfelől az írás- és olvasástudás mértéke nagyon változó lehet, másfelől a földrajzi és gazdasági helyzet szempontjainak vizsgálatakor is nagy hangsúlyeltolódásokkal találkozunk. Az olvasás mikéntjére pedig még kevésbé lehet megnyugtató következtetéseket levonni az iskolázottsági arányokból.⁴

Az olvasási szokások megváltozása kultúrtechnikailag éppen úgy valósult meg, mint a forradalom eseményei: intenzív belső folyamatokkal és – legalább is egy társadalmi rétegre vonatkoztatva bizonyosan – extenzív megvalósulással. A betegségek, járványok terjedéséhez hasonló gyorsasággal egy régi berendezkedés felszámolására irányult, és hatásai egészen sokáig felmérhetetlenek maradtak.

Az „olvasási düh”

A 18. század végére, 19. század elejére a polgárosodás térnyerésével tehát egy újfajta olvasóközönség is megjelent a könyvkiadás piacán. A 18. század utolsó harmada olvasói rétegének nem csupán új elvárásai voltak a nyomtatott szövegekkel kapcsolatosan, de új olvasási szokásai is lettek. Anthony J. La Vopa a rajongás (Schwärmerei) kérdéskörén belül vizsgálja az olvasási düh (reading addiction) társadalmi jelenségét.⁵ Vopa Edmund Burke-öt idézve támasztja alá állítását, mely szerint a francia forradalom és az „olvasási mánia” szorosan összefüggő társadalmi jelenségek voltak, s ő is – a 18. századi értelmezésekhez, például Klaus R. Scherpehez vagy Christian Garvéhoz hasonlóan⁶ –

triára, Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest, 1885. A felmérések némely adatából természetesen lehetne hipotetikusan bizonyos információkat összeállítani, például az iskolázott emberek között nyilvánvalóan kevesebb az analfabéta, ugyanakkor arra nézvést nem rendelkezünk számadattal, hogy ezek között hány fő költött ténylegesen könyvekre, vagy hány ember olvasott rendszeresen, azt pedig végképp nem lehet megmondani, hogy ez az olvasás *milyen* volt, mire irányult (információszerzésre, szabadidős tevékenységként szórakozásra stb.)

4 A kötelező (12 éves korig) népoktatásról szóló törvény, mely Eötvös József nevéhez kötődik és az analfabétizmus felszámolására irányult, 1868-as (1868:38 tc.). Többek között ezért is tartom elhibáztattnak Stefan Bollmann *Az olvasó nők veszélyesek* című képzőművészeti albuma magyar részének bevezetőjét, ahol Bellák Gábor a női oktatásból von le egyértelmű következtetéseket az olvasói szokásokra vonatkozóan. Vö. Stefan BOLLMANN, *Az olvasó nők veszélyesek: Az olvasó nők a festészetben és a fotóművészetben*, ford. SÁROSSI Bogáta, Scolar, [Budapest], 2008, 149.

5 Anthony J. La VOPA, *The Philosopher and the Schwärmer. On the Career Epitbet from Luther to Kant*, Huntington Library Quarterly 1997/1–2., 100.

6 20. századi értelmezők közül is átvesszük a „korszakhatárt”. Vö. Dominik von KÖNIG,

Goethe *Az ifjú Werther szenvedései* című művét hozza prototipikus, illetve a jelenséget kiváltó, felerősítő példának.⁷

Az olvasási düh (Lesewut vagy Lesesucht) az intenzív, szakaszos olvasási technika mellett jelent meg, és extenzív megvalósulással párosult.⁸ A szélesedő olvasóréteg egyre nagyobb mennyiségű és – részben a könyvpiac növekedése miatt – többféle könyvet „fogyasztott”.⁹ Problémát jelentett azonban, hogy az addig ismeretlen kultúrtechnikai gyakorlat résztvevői nem voltak „tisztában a biztonságot szavatoló morális dekódolásnak a retorikai megszerkesztettségéből kiolvasható szabályai-
val.”¹⁰ Erre pedig a megoldást a művek kanonizálása kínálta.

A kanonizálásra kettős, illetve hármast stratégia épült ki: 1. a könyvkiadás monopolizálása, a szabályozás piaci hátterének kiépítése és biztosítása, 2. az ajánlott olvasmányok kiválogatása, amely a művelődésben nagy szerepet játszó személyek kiváltsága volt, illetve 3. a Habsburg Birodalomban a cenzúra. A kanonizálás a német, majd később a 19. század első felében a magyar nyelvterületen is, a *klasszikus* fogalmához társult. A klasszikus művekkel az intenzív olvasási technika felélesztése volt a cél, hiszen így a gyorsan fogyasztható szövegek (természetesen csak hipotetikusan) kikerülhettek volna a kínálatból. A folyamat azonban nem merült ki egyszerűen ezekben a „racionalizálási” aktusokban, hiszen azt minden olvasás fölött bábáskodni kívánó személy érezte, hogy a képzelőerő nem iktatható ki az irodalmi művek befogadásából. A cél tehát az volt a megfelelőnek tartott művek ajánlásával, hogy a képzelőerő szintézist létrehozó képességét fejleszteni lehessen, vagyis az értelem és az érzékiség között megfelelő egyensúly alakulhasson ki.

Lesesucht und Lesewut = Buch und Leser. Wolfenbütteler Arbeitskreis für Geschichte des Buchwesens 13. und 14. Mai 1976 (Band 1), kiad. Herbert G. GÖPFERT, Dr. Ernst Hauswedell & Co. Verlag, Hamburg, 1976.

7 Susanne Barth szintén a Werther-olvasáshoz kapcsolja az olvasóközönség olvasási szokásainak korabeli jellegzetességeit, az élet és fikció egymásba olvasásának korabeli képzeteit. Vö. Susanne BARTH, *Mädchenlektüren. Lesedikurse im 18. und 19. Jahrhundert*, Campus, Frankfurt am Main, 2002, 83.

8 A fogalmakról lásd például WITTMANN, I. m., valamint Roger CHARTIER, *A kódexről a képernyőig: Az írott szó röppályája*, ford. SARKADI Borbála, BUKSZ 1994/3., 305–311.

9 Az étkezéssel kapcsolatos metaforák (habzsolás, könyvfalás) használata is egyre elterjedtebb lett az olvasási düh jelenségének leírásakor. Ennek forrása a diétetika, az egyensúlyi állapotokkal foglalkozó tudományág. Vö. például Albrecht KOSCHORKE, *Körperströme und Schriftverkehr Mediologie des 18. Jahrhunderts*, Wilhelm Fink Verlag, München, 2003, 398–404.

10 RÁKAI Orsolya, S. O. S. – *irodalom! Kultusz, kritika és irodalomtudomány „közös forrásvidékén” = Klasszikus – magyar – irodalom – történet. Tanulmányok*, szerk. DAJKÓ Pál – LABÁDI Gergely, Tiszatáj, Szeged, 2003, 242.

A 18. századi olvasásretorikák rendkívül nagy hangsúlyt fektettek a női olvasókra, mint az olvasási dühben leginkább veszélyeztetett csoportra. Az általuk olvasott művek, illetve azok olvasási módja kiemelt szerepet kapott a korabeli szövegekben. Az a hely ugyanis, ahol a nők leginkább olvastak, a boudoir volt. Az elzárt szoba – hiszen ellenőrizni nem lehet – veszélyekkel teli helynek bizonyult, s éppen ezért a védelem és „olvasásszabályozás” a nőkre is irányult.¹¹ Papp Júlia tanulmányából kitűnik, hogy az ideális nőképhez a 19. század első felében a nekik szánt olvasmányok is illeszkedtek, amelyek azonban nem csupán magyar nyelven íródtak. A német nyelvű lakosság igényeit ugyanis, különösen Pesten, német nyelven íródott kiadványokkal is ki kellett elégíteni. Az ideálisnak tartott női műveltségről sem volt egyöntetű elképzelés¹² – mint ahogy nyilvánvalóan a magyar (irodalmi) könyvkiadás termékeiről sem. Ami tendenciájában mégis kiemelendő, az a nemzeti érzések erősítésének igénye.¹³

Az olvasási forradalom magyar vonatkozásban éppen a fenti tendencia miatt mutat eltéréseket a nyugat-európaival: a kulturális változások Magyarországon ugyanis összekapcsolódtak a politikai és társadalmi reformok alakulásával is.¹⁴

Az olvasók

A fent vázolt folyamatoknak egyik következménye lett az olvasótábor szegmentálódása. A társadalom olvasni tudó rétege immáron nem

- 11 Vö. Susanne BARTH, *Mädchenlektüren: Lesediskurse im 18. und 19. Jahrhundert*, Campus, Frankfurt am Main, 2002, 146. Ehhez lásd még: Martin LYONS, *A 19. század új olvasói: nők, gyermekek, munkások = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO – Roger CHARTIER, Balassi, Budapest, 2000, 348–379.
- 12 A női olvasás tendencializálásáról és normalizálásáról lásd: HORVÁTH Györgyi, *Női olvasás: fenyegető élvezetek? A női olvasó az olvasás normalizációs folyamatában = Laikus olvasók? A nem-professzionális olvasás lehetőségei*, szerk. LÓRÁND Zsófia – SCHEIBNER Tamás – VADERNA Gábor – VÁRI György, L'Harmattan, Budapest, 2006, 32–50. A reformkori női, egyes személyekhez (Szendrey Júlia) köthető olvasmányokról lásd: POGÁNY György, „Honleányok” és a könyvek. *Leányolvasók és leányolvasmányok a reformkorban*, Könyv és Nevelés 2013/1., 43–55.
- 13 „Ezeknek a mozgalmaknak az eredményeként a nők a 19. században egyre jelentősebb, a történettudományban eddig alig értékelt szerepet kaptak a nemzeti – alkalmanként ezzel összekapcsolódva a női – identitás erősítésében.” PAPP Júlia, „Ti vagytok a polgári erény's nemzetiség védőangyalai...”. *Női olvasás a felvilágosodás és a kora reformkor időszakában = A szoltártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*, szerk. PAPP Júlia, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2014, 147.
- 14 A nemzeti művelődés szándékának és a reformkori politikai törekvéseknek a párhuzamosságát Pogány György tanulmánya is kiemeli: POGÁNY György, *I. m.*, 44.

homogén „massza”, amelynek szigorúan meghatározott és normatív módon lehetett a nyomtatott szövegeket és azok értelmezését szolgáltatni, hanem egy heterogén, egyénekből álló közösség, amely a közösség működési stratégiáival és igényeivel lép fel, és amelynek sajátos és egymástól elkülönülő olvasási szokásai lettek. Ez pedig új feladat elé állította nem csupán a könyvkiadókat, de az értelmezőket is: „Az olvasók »csoportosítása« ugyanis néhány kortárs szerint immár nem egyszerűen kívülről jövő »biztonságpolitikai« szempont, hanem magának a korabeli modern irodalomnak a sajátosságából fakadóan, irodalmi és esztétikai szempontok mentén meghúzó határok eredménye.”¹⁵ Az olvasás veszélyeinek képzetei tehát a 19. században másfajta kultúrtechnikákat is életre hívtak, így aktuális kérdéssé vált a már említett „védelmi háló” kialakítása, amely arra szolgált, hogy az olvasókat megfelelőnek gondolt irányba terelje, és felhívja a figyelmet a műalkotás olvasásának kockázataira.

A korszakban számos magyar nyelvű szöveg is reflektált arra, hogy milyen az olvasottság magyar nyelvterületen, illetve arra, mit olvasnak és hogyan olvassanak az emberek.¹⁶ Kemény Zsigmond egyik folytatásokban közölt cikke is foglalkozik a kérdéskörrel. *A Szellemi tér* címet viselő írás a Pesti Naplóban jelent meg az 1853-as évben. Ebben Kemény az olvasóknak három osztályát különíti el: 1. a művelt ízléssel bírókat, akik széles ismeretekkel rendelkeznek ugyan, de a magyar nyelv és a stílus szépségeit nem ismerik behatóan, tehát a jeles írókat sem tudják megfelelően értékelni, 2. a közgyűlések által pallórozott olvasókat, akik elsősorban politikai röpiratokból, szónoklatokból szerzik műveltségüket, végül 3. a szakismerettel vagy legalább dilettantizmussal – Keménynél természetesen a műkedvelő szónak még nincs pejoratív jelentése – bírókat, akik megfelelő szakismerettel, ízléssel és nyelvi érzékenységgel is rendelkeznek.¹⁷

A Kemény által kidolgozott olvasási stratégia, néhány más kortársával egyetértésben, többek között szövegközlésre is irányult: fontossá vált, hogy értékesnek tartott szövegforrásokhoz juttassák az olvasókat.¹⁸

15 RÁKAI, I. m., 251.

16 Ehhez lásd: HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében. Fáy András irodalomtörténeti helye*, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 2000, 159–165. (*A „szélelben” történő és az „attente” típusú olvasási technika* című fejezet.)

17 KEMÉNY Zsigmond, *Szellemi tér = Uő., Élet és irodalom. Tanulmányok*, szerk., utószó és jegyz. TÓTH Gyula, Szépirodalmi, Budapest, 1971, 226–227.

18 Szalárdi János *Síralmas magyar krónikája kilencz könyvei*, kéziratok után szerk. B. KEMÉNY Zsigmond, Emich, Pest, 1853.

Az „értékes” szöveg természetesen igényes szépirodalmat is jelentett, s Kemény számára a történelmi múlt hagyományozódása mellett kiemelt fontossággal bírt, hogy az aktuális korszellemnek megfelelő műfajban és témában dolgozzon fel társadalmi jelenségeket. Az olvasóvá nevelés ebben a kontextusban egyben nemzeti érzésű honpolgárrá váló nevelés is.

Olvasott sorsok
(Kemény Zsigmond: *Özvegy és leánya*)

Az előzőekből következik, hogy Kemény nem csupán értekező, de szépirodalmi műveivel is igyekezett saját kora kérdéseire reagálni; a jelen horizontjának bevonása a regénypoétikába¹⁹ ugyanakkor nem zárta ki sem a történelmi távlat érvényesítését, sem ez utóbbinak a történelmi regény műfajára vonatkozó normatív elképzeléseket. Kemény számára további kérdés tárgya az is, *hogyan* olvasson az olvasóközönség, ezen belül is a női olvasótábor. A kérdés azonban nem csupán értekező szövegeiben, hanem az 1855 és 1857 között megjelent *Özvegy és leánya* című regényben is megtalálható. Az olvasásnak a 19. századi diskurzusát Kemény leginkább ebben a művében érintette, és ez szoros összefüggésben jelenik meg a regényben a különböző Biblia-olvasatokkal, amelyek, mint látható lesz, nem feltétlenül a különböző vallási felekezetek magyarázó elveiként mutatkoznak meg.

A Biblia-olvasók

A Szentírást három szereplő is kiemelt szöveggé olvassa a regény során: Tarnócziné, Csulai és Mikes Móric. Tarnócziné kizárólag a Bibliát és a vallásos jellegű szövegeket olvassa.²⁰ Az előíró jelleg a szereplő bibliamagyarázati retorikájában is nagyon erőteljes:

- 19 Szegedy-Maszák Mihály szintén hasonló álláspontra jut Kemény-monográfiájában: „Bármennyire is idegenkedett Kemény attól, hogy közvetlenül tanító jelleggel ruhazza föl az irodalmat, a közvetett nevelést nagyon is fontosnak tartotta.” SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kemény Zsigmond*, Kalligram, Pozsony, 2007², 171.
- 20 Gönczy Monika tanulmánya részletesen foglalkozik a szereplők olvasmányaival, az általuk felidézett és működtetett szövegekkel, és meggyőzően bizonyítja, hogy az egyes alakok, különösen Tarnócziné milyen „törlésekkel” és elhallgatásokkal idézi szentenciózusan a Bibliát. Gönczy Monika, *Az Özvegy és leánya szövegvilágai. Palimpszeszt-kedély*, Studia Litteraria 38. (2000), 84–113.

Sára!, olvasd föl az Énekek énekéből a II. rész[t], mely így kezdődik: „Én Sárónnak rózsája vagyok és gyöngyvirág. Mint az alma-fa az erdőnek fái között olyan az én szerelmesem az ifjak között. Az ő árnyékában fölette igen kívánok ülni; mert az ő gyümölcse gyönyörűség az én inyemnek.” Ez a szép hölgy, ki így szól, Sára, az igaz reformált hit [...].²¹

Tarnócziné az értelmezés folyamatát szintén hierarchikus rendszerre építő szövegmagyarázatként prezentálja, amikor férjének vagy cselédjeinek olvas fel és tart bibliamagyarázati előadásokat.

Ha a szentléleki várkastély vendég nélkül volt s Rebekka hogy férjét mulattassa, a hosszú decemberi estéken, még hosszabb egyházi vitatkozásokat olvasott föl [...] Midőn pedig a rokkapörgetés közben Rebekka valamelyik barátnéjának, vagy ha ilyes nem volt kéznél, vén dajkájának, az örökben tartott kis apródnak, a bibarczfalvi eklézsia papnéjává nevelt belső-leánynak és a fonásra beparancsolt jobbágnéknak egész lelkesedéssel fejtegeté azon hitességét [...].²²

Az idézet így folytatódik: „hogy a’ ki idvességre választaték, bár menyit vétkezzék, erővel is üdvezülhet; de ki kárhozatra választaték haszinten olyan volna mint szent Dávid, szent Péter és szent Pál, okvetlenül elkárhozni fog [...]” Az elbeszélő nem a református hitességét, az eleve elrendelést helyezi ironikus távlatba, hanem Tarnócziné magyarázó elvét. Megelőlegezhető már itt: a regénybeli katolikus és református vallás sem állítható szembe egymással, sokkal inkább a regényszereplők által képviselt olvasatok – ezt mindenestre a regény egyik korabeli olvasója nem így érezte: az *Özvegy és leánya* első kiadásának OSZK-ban található példányában (jelzet: 89.724/6–8) ugyanis az alábbi bejegyzés

21 KEMÉNY Zsigmond, *Özvegy és leánya*, I., Emich, Pest, 1855–1857, 9–10. A továbbiakban az *ÖsL* rövidítést használom az idézett kötet feltüntetésével.

22 *ÖsL*. I., 3–4.

A szembeállítás érzékelése és érzékeltetése még 20. századi értelmezésekben is megjelenik: „A regény sok talánya közül az egyik, hogy a református vallású és a nagyenyedi kollégiumnak oly sokkal adós Kemény Zsigmond miért éppen egy bigott kálvinistában testesíti meg a rosszindulatú türelmetlenséget. [...] S miért lett a legvonzóbb alak éppen egy jezsuita, Mikes Móric, holott a XIX. századi liberális közvélemény nem feltétlenül a XVII. századi jezsuitákban látta a szívbéli nemesség, az eszményi felvilágosultság, nagylelkűség és jóindulat képviselőit.” IMRE László, *Elbeszélői magatartás és értékelés az Özvegy és leánya-ban* (Kemény regényírói módszeréhez), It 1990/1., 93. Imre László a speciális elbeszélői magatartást fogalmazza meg egyik lehetséges válaszként, amely nem a végletesség vagy valamiféle abszolút igazság nevében jár el.

olvasható a III. kötet 234. oldalán: „Ilyen kár örvendök a reformátusok, de csak az asszonyok.”

Tarnócziné felidézi a családi körben történő felolvasások kultúrtechnikáját, melyben a családfő, vagy esetleg a gyermekek olvasták fel a vallásos szövegeket – az elbeszélő ironikus viszonyulása nem esetleges és nem is kifejezetten a vallásos szövegekre irányul, hanem arra a módozatra, ahogy mindezt az özvegy megvalósítja. A Biblia olvasási módja a szakaszos olvasás, vagyis a szépirodalmi művekkel ellentétben nem követeli meg az egész mű (egyszerre történő) elolvasását, hanem az „elmélkedő típusú olvasási szokáshoz”²³ igazodik – éppen ezért lehet belőle részleteket idézni, kiemelni, amely tevékenységet Tarnócziné állandó jelleggel meg is tesz. A regény elbeszélői szólamai tehát elsősorban nem arra irányulnak, hogy a korábbi olvasási módozatokat negatív színbe állítsák azért, mert elavultnak tekinthetők – főként azért sem, mert a 17. században, mely a regény elbeszélő ideje, ez még koránt sem számított idejét múltnak.

Tarnócziné azonban nem csupán nyelvhasználatában teszi kizárólagossá a Szentírást, a könyvek elégetésének aktusával materiálisan is megsemmisíti azokat a nyomtatott szövegeket, amelyek az általa képviselt világregendét megváltoztathatják:

[...] Sára világi könyveit a kegyes Sebestyén emlékére s annak – mint mondá – határozott rendeletéből máglyára raká. Hamuvá égett a tündérország, s maradványai [...]. Ezen szigorú, de ünnepléses eljárás után, a szóbeli végrendeletet teljesítő anya nagy falca átkot szort a néhai nevében az olaszokra, kik mind pápisták és bálványimádók [...]. Minden elhamvasztott könyv helyett legalább tiz egyházi értekezést és prédikációt kellett Sárának elolvasni, s ráadásul még a Tarnócziai- s Napradiakkal rokonságban levő családok nevezetesebb pöreinek történetét is édes mamája élő előadásából igen gyakran tanulmányozhatta: csakhogy a szegény gyerekek, mint látszott, nem sok emlékezőtehetsége volt e komoly és szükséges dolgok megtartására; míg ellenben a verses regények tiltott sorai, gyakran oly olvashatón lebegtek szeme előtt, mintha lenyomatva volnának. Még a kezdőbetűk czirádái is ott voltak a levegőben, s vigyorgó tekintettel erősíték, hogy nem haltak meg, nem égtek el.²⁴

23 HÁSZ-FEHÉR, *I. m.*, 161.

24 *ŐésL.* I., 92–94.

Tarnócziné könyvégetése a regényben egyfelől a 17. századi Erdélyi Fejedelemség korszemlének megidézését szolgálhatja,²⁵ másfelől a nyomtatott szöveg imaginárius térbe²⁶ való helyezhetőségét is jelzi. Sára számára nem tűnnek el a művek azzal, hogy fizikai valójuk megsemmisül, a megszemélyesítés alakzatának (vigyorgó tekintet) köszönhetően „élővé” válnak, vagyis éppen halálukkal, halott anyagként kezdenek el igazán élni – így pedig véglegesen olvasójuk fantáziavilágába kerülnek. Tarnócziné cselekedete tehát hatástalannak bizonyul, pontosan úgy, mint a Mikes család megsemmisítésére irányuló tervei, melyek végül saját halálát okozzák.

Csulai káplánt, az olvasatát megváltoztatni képes szereplőt, az elbeszélő előszeretettel ábrázolja humorosan, prototipikus példája ennek a medveadászat fejezete, amelyben a gyáva Csulai nem kel fejedelme védelmére, hanem halottnak tettei magát. A káplán ugyanakkor bibliaolvasó-retorikájában szinte a regény végéig Tarnóczinéhoz hasonlatos. A különbségek csak a szoros olvasás során tűnnek fel: Csulai a Gondviselésre hivatkozik, amikor megtudja a Mikes-család tragédiáját,²⁷ ugyanakkor határozott vélekedését és ellenségeskedését képes megváltoztatni, és Tarnóczinének később már arra utal, hogy az ő vallásuk, a református vallás a szeretet és a megbocsátás, valamint: „A törvénynek nem rideg betűit, de szellemét kell tekintetbe venni [...]”.²⁸ Vagyis Csulai arra figyelmezteti az özvegyet, hogy a törvények – amelyek ugyan a normatív és tekintélyelvű olvasatot magukban foglalhatják – olvasása sem lehet kivétel az aktualizáció alól, amelyben a mindenkor jelen szituációját kell figyelembe venni, a cselekedeteket pedig ennek megfelelően érvényesíteni.

A fentiekre példa Mikes Móric, az olvasást tettekké transzformáló szereplő olvasási technikája, aki szintén kizárólag szent szövegeket

25 Mikes Mihály is elsősorban erre panaszkodik: „Nálunk bezzeg felfordult a világ. A fejedelemné egy szent, a fejedelem a legtöbb pört folytató ügyvéd, az udvarmester Rozsamál arany nedvéből ezüst pénzt csinál., Petnaházi Istvánné a palotahölgyeknek bibliát olvas [...]” *Uo.*, 30. Erre számtalan példát lehet hozni a recepcióból is, itt csupán egyet idéznék: „A református szigorúság ekkor már úrrá lett a századforduló körüli katolikus-olasz színészeti világiasságon, amelyet a Báthoriak képviseltek. Gondoljunk arra, hogy Tarnócziné is megátkozta, elégette leánya Széchy Mária köréből kikerült olasz könyveit!” IMRE László – NAGY Miklós – S. VARGA Pál, *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 2002, 75.

26 Vö. Wolfgang Iser, *A fiktív és az imaginárius: az irodalmi antropológia ösvényein*, ford. MOLNÁR Gábor Tamás, Osiris, Budapest, 2001, 273–291.

27 „Csak az eszelősök kétkednek a gondviselésben! sohajtott föl, égre emelt tekintettel Csulai, ki a Mikesek meggyaláztatásán, csupa vallásos buzgóságból, leirhatlan örömet érzett.” *ŐésL.* II., 169–170.

28 *ŐésL.* III., 45.

„olvas” a regény során, mégsem idejétmúlt vagy negatív fényben feltüntetett szereplő, hiszen ő az egyetlen, aki a történelem során a leginkább aktualizálni tudja a Biblia szövegét anélkül, hogy önkényesen kisajátítaná azt. Megnyilatkozásai nem szentenciák a Szentírásból, hanem olyan értelmezések, amelyek hozzájárulnak a helyes cselekedetekhez. Vagyis Mikes Móric képviseli a regényben a reflexív olvasó alakját, aki kitüntetett szövegét, a Szentírást, „értelmezői türelemmel” és a mindenkor aktuális helyzetnek megfelelően olvassa és értelmezi – ennyiben ellenpárja Tarnóczinének, aki szintén a Bibliát tekinti emiatt szövegének, de vele ellentétben képes a megfelelő olvasatokat életre hívni.

Mikes Móric a regényben, jezsuita szerzetes lévén, sokáig nem mutatkozhat meg saját nevében. Az üldözött pozíciója egészen a mű végéig fennáll, igazságot pedig egyedül a fejedelem lesz képes szolgáltatni neki. Vagyis a pozitív színben beállított, de korántsem kizárólagos értelmezés e regényszövegben nem válik uralkodóvá, ami arra engedi következtetni a regény olvasóját, hogy éppen a kizárólagos és mindenre kiterjeszteni kívánt, autoriter értelmezés az, ami nem kívánt eseményeket is előidézhethet. Szegedy-Maszáék Mihály állítását, mely szerint „[a]z *Özvegy és leánya* szerzői tudatában az ítékezés helyett a kegyelem szerepel Isten legfontosabb tulajdonságaként”,²⁹ azért is fontos kiemelni, mert az előítélet és az ítékezés, mint az Tarnócziné esetében is látható volt, nem a betű szerinti tetteket implikálja, az írott szöveg mindig kontextusában olvasandó és az értelmező-olvasó jóindulatát kell életre hívja.

Ahogy Eisemann György fogalmaz: „Az intrikus Tarnóczyné és a segítő Mikes fiú funkcióját a szüzsében tehát nem pusztán egy-egy individuális távlat, hanem az erdélyi kálvinista és katolikus diszpozíció különbsége határozza meg. Mindkettő a bibliai tradíció meghasadásából, a Szentírás szövegének eltérő értelmezéséből fakad.”³⁰ Vagyis a konfliktust valóban egy külső körülmény hívja életre, a kálvinista és a katolikus felekezeti szembenállás. Ezért is lehet meglepő az olvasó számára, hogy a református közegben egy katolikus üldözött szerzetes képviseli a Biblia egyik lehetséges – a regényben mindenképpen emberközelinek – tekinthető olvasatát, de ez az értelmezés inkább a felszínt, a konfliktus külső forrását érinti, mindez sokkal inkább az

olvasásmódok, a lehetséges magyarázó elvek kérdéseként értelmezendő – mely az *Özvegy és leányában* nem felekezeti kérdés. Az pedig, hogy az igazságot nem Isten, hanem a fejedelem szolgáltatja, korántsem egyedüli megoldás Keménynél, hiszen *A rajongók* című művében, amelyben a vallásos mozgalmak visszásságait mutatja meg, szintén a fejedelmi udvar lesz a földi igazság és igazságszolgáltatás helye. Keménynek több regényében (továbbá publicisztikájában is) a reformáció mozgalmi, annak forradalmisága és radikalizmusa, nem feltétlenül a társadalom alakulásának megfelelő formája. Pontosabban fogalmazva: ennek megítélése mindenképpen árnyalt. A radikális megmozdulások és olvasatok (!) helyett Kemény a lassú haladást tartja üdvözlendő útnak, ebben pedig kiemelt szerepet tulajdonít az olvasásnak és az értelmezésnek. Kemény álláspontja természetesen – ahogy az talán az olvasás kultúrtechnikájának tárgyalásából is kitűnt – nem csupán a regény történelmi idejére vonatkoztatható, hanem saját korára is.

Az *Özvegy és leányában* a fejedelem nem olvas, hanem felolvastat magának,³¹ ami Tarnóczinéhoz hasonlóan a feudális szokásrendet idézi fel. I. Rákóczi György és Csulai párbeszéde kulcsjelenet: az udvari káplánt a saját maga által idézett bibliai passzusok által győzi meg a fejedelem saját igazáról.³² A retorikai fordulatot azért is lehet kiemelni, mert egyfelől a fejedelem olvasottságára példa, másfelől arra, hogy a hiányos idézés, a funkciótlan szövegátvitel félreértelmezésekre és így elítélendő tettekbe ragadhatja a befogadót. Az olvasás és a tettek közötti kapcsolat tematizálódik e szöveghelyeken is, amely a regény egészére érvényes megközelítés és nem mellékes szempont, hogy éppen egy rangban legmagasabb szinten lévő szereplő esetében kerül ennyire előtérbe.

*

A nyomtatott szöveg olvasása *önmagában* sem Keménynél, sem a regény világában nem elvetendő vagy veszélyes cselekedet. Az *Özvegy és leánya* leginkább az olvasás mint befogadás értelmében hívja életre azokat a lehetőségeket, amelyek akár tragikus eseményeket is képesek lesznek kiváltani. Az értelmezés elsősorban akkor válik veszélyessé, és itt a bibliaolvasás különösen kiemelt szerepet kap, ha a reflexív viszony megszűnik olvasó és olvasott között, ha a – Kemény kifejezését használva – a súlygyen megbomlik. A súlygyen kérdése, amelyet Kemény

29 SZEGEDY-MASZÁK, I. m., 189.

30 EISEMANN György, *Elhallgatás, beszéd és szubjektum Kemény Zsigmond regényeiben*, Iskolkultúra 2007/1., 42.

31 *ÖésL*, 27–33. (II. kötet)

32 *ÖésL*, 35–37. (II. kötet)

elsősorban társadalmi és politikai leírásaiban használ,³³ azért is lehet releváns, mert a külső politikai események és a társadalom belső reakciója ezekre a változásokra a Kemény számára szintén fontosnak tartott kulturális kérdésekre is vonatkoztatható: a szélesedő könyvpiacra, az olvasótáborra, valamint az olvasatok, az értelmezés fontosságára.

33 KEMÉNY Zsigmond, *Még egy szó a forradalom után* = K. Zs., *Változatok a történelemre*, szerk. utószó és jegyz. TóTH Gyula, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 377.

Maksa Gyula

„TITEUF TALÁLKOZÁSA KÁLVINNAL”

A genfi képregényről

1. Képregényváros és képregény-köztársaság

A globalizáció kultúraközi áramlatainak kutatása és a média geopolitikai megközelítése megkülönböztetett figyelemmel tünteti ki azokat a médiára vonatkozó hatalmi, gazdasági és kulturális sűrűsödéseket a térben, amelyeket médiavárosoknak nevez. Egyrészt azokat a településeket, amelyek médiatermelésre, médiagazdasági tevékenységre specializálódtak a hagyományos mozgóképipari központoktól a legújabb, közel-keleti *media city*kig – ez utóbbiak közül némelyik akár több száz média- és informatikai, valamint telekommunikációs vállalatot is magában foglal.¹ Másrészt azokat a világvárosokat, amelyek – ha lélekszámukat tekintve nem is feltétlenül a legnagyobb városok – pénzügyi, ugyanakkor szellemi-kulturális központok, gyakran média-, informatikai és reklámvállalkozások székhelyei, a fejlesztés és kísérletezés helyei, egyetemi központok, kedvelt migrációs célpontok, médiagazdaságuk és -kulturájuk hasznot húz a magasan képzett munkaerő koncentrációjából. Ezekben a városokban a kulturálisan sokszínű környezet és a színvonalas képzőhelyek inspirálják a tartalom-előállítás kreatívjait, de a közönségeket, médiahasználókat is.² A globális médiavárosok egy része egyúttal képregényváros is, abban az értelemben, hogy a képregényes intézményrendszer kiépítettségét és nagyfokú térbeli koncentrációját, ugyanakkor a helyi képregénykultúra sokszínűségét és közösségi identitásalakító erejét mutatja.³

A Kálvin városának nevezett Genf képregényvárossá is vált az utóbbi néhány évtizedben. Nemcsak a könyvesboltokban, a genfi polgárok számára ingyenesen látogatható közgyűjteményekben, a könyvtárakban és a galériákban hozzáférhető gazdag képregénykínálat mutatja

1 Philippe BOULANGER, *Géopolitique des médias. Acteurs, rivalités et conflits*, Armand Colin, Paris, 2014, 70–74.

2 Andreas HEPP, *Transkulturelle Kommunikation*, UVK, Konstanz, 2006, 165–177.

3 MAKSA Gyula, *Képregények kultúraközi áramlatokban*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2017, 120–122.